

חטא העגל בהארתו של רבי יהודה הלוי

מאת

ש. ויסבליט

חטא העגל¹ נחשב בעיני חז"ל חטא חמור ביותר, עד שתלו בו הסתלקות שכינה מישראל ואמרו כי רישומו ניכר בהרבה פורעניות שבאו על ישראל בכל הדורות. "אמר רב הסדא: 'בתחילה קודם שחטאו ישראל היתה שכינה שורה עם כל אחד ואחד ... כיון שחטאו נסתלקה שכינה מהם'²". "אמר רב יצחק: 'אין לך כל פורענות ופורענות שבאה לעולם שאין בה אחד מכ"ד בהכרע ליטרא (כלומר, דבר מועט מאד — רש"י) של עגל הראשון'³."

רבי יהודה הלוי מאיר את פרשת חטא העגל באור שונה מדברי חז"ל אלה. הוא מלמד סניגוריה על ישראל ומציין דוקא את ייחודו מכל העמים, וזאת על אף החטא הזה. ראשית כל, כעקרון, אומר ריה"ל כי חטא העגל הוא חטא "אשר גנוהו הם עצמם מתוך גדולתם, ואין גדול כי אם מי שחטאו ספורים"⁴. וגדולתם מתבטאת בבחירתם, על ידי האל דור אחר דור, החל ביחידים, אבות האומה, וכלה בשבטי ישראל. חטא העגל אינו גורע מגדולתם, וזאת מסיבות מספר:

א. "העמים כולם בזמן ההוא היו עובדי תמונות"⁵, ועובדה היא כי אף הפילוסופים עצמם, ברצותם להוכיח את אחדות האל ורבנותו, אינם יכולים לבטא את אמונתם ללא השימוש בצורות, והדברים המופשטים אינם יכולים לספק את המוני בני האדם.

ב. בני ישראל, לאחר מעמד הר סיני, קבלו את הבטחתו של משה להביא להם מן ההר את דבר האל על גבי עצם מוחשי, בדומה לעמוד-הענן שלעומתו היו משתחיים בשעת דבורו של האל אל משה, "והיה כבא משה האהלה ירד עמוד הענן ועמד פתח האהל ודבר עם משה. וראה כל העם את עמוד הענן עמד פתח האהל וקם כל העם והשתחוו איש פתח אהליו"⁶.

ג. מאחר שמשה נשאר בהר ארבעים יום, וזאת מבלי "שלקח אתו צידה לדרך

1 שמות פרק ל"ב. 2 בבלי, סוטה דף ג', ע"ב.

3 בבלי, סנהדרין דף ק"ב, ע"א. צריך לציין כי יש בין חז"ל מי שמצאו נקודות זכות לישראל במעשה העגל. כמו ר' ינאי, למשל, שאמר: "כך אמר משה לפני הקב"ה: 'בשביל כסף וזהב שהשפעת להם לישראל ... הוא גרם שעשו את העגל ...' — מדרש בראשית רבה פל"ד.

4 "כזורי" מאמר א' צ"ג. כל המובאות מספר "הכזורי" — עפ"י תרגומו החדש של יהודה אבן שמואל, הוצאת "דביר", תשל"ג.

5 שם, שם.

6 שמות ל"ג, ט. ריה"ל אינו מציין פסוקים אלה במפורש, אך כוונתו ברורה לגמרי.

ולא נפרד מהם, ויהי כהולך על מנת לשוב בו ביום, אז גברה האכזבה אצל אחדים מבני ההמון הרב ההוא. אותה שעה התחיל העם להחלק לכתות כי רבו ביניהם ההעות והסברות, ולבסוף הרגישו אחדים מהם צורך לבקש להם נעבד שיוכלו לפנות אליו ככל האומות⁷. אך במעשה זה, מדגיש ריה"ל, לא כחשו באלהים המוציאם ממצרים, וכל חטאם היה בעשית נעבד מוחש שלא לפי צווי האל. ריה"ל מדגיש כאן צורך אנושי לבטא הרגשות ואמונות בצורות מוחשיות, והוא מרמז בדבריו, על השפה ותפקידה כמו על האמונות השימושיות. גם אנו בימינו — בימי ריה"ל כבימינו — משתמשים במלים מסוימות ומצביעים, למשל, על גרמים שמימיים כדי לבטא את רצונו של האל הבא לידי בטוי בגרמים אלה.

חטאת העם היתה, איפוא, רק בזה שעשו להם תמונה.

ד. וגם עושים אלה לא הגיע מספרם אלא לשלשת אלפים איש מתוך צבור של שש מאות אלף איש. עובדה זו לומד ריה"ל מפסוק מפורש המדבר על מספר המתים במגפה שפקדה את העם לאחר המעשה. "... ויפל מן העם ביום ההוא כשלשת אלפים איש"⁸. דברים דומים אומר גם ראב"ע בפירושו בתורה: "והנה כל עובדי העגל לשם ע"ז שאמרו 'אלה אלהיך ישראל' או היתה כן במחשבתם לא היו רק שלשת אלפים. והנה הם חצי עשירית עשירית המחנה".

ה. אף אהרן וגדולי העם שהשתתפו במעשה העגל יש להם התנצלות: "אולי היתה כוונתם כי יתברר מי הוא החוטא ומי הוא המאמין, למען יהרג החוטא אשר יעבוד לעגל. ואם נחשב להם דבר זה לעוון, אין זה כי אם בגלל הוציאם מן הכח אל הפעל חטא אשר עד הנה היה רק מחשבה צפונה בלב"⁹. מכל מקום היה החטא לא בהכחשת אלהים אלא עבירה על אחת המצוות, עשיית תמונה. ועכ"פ העם היה יכול לחשוב את מעשהו לא לעבירה אלא להיפך, "לדעתם היה במעשה זה משום השתדלות יתר בעבודת האלוה". ובכך אף מתפרשת עזרתו של אהרן. העם פנה אליו למען יעזור לו בעשיית צמרה לעבודת האל "ואהרן ברצותו לגלות את מחשבותיהם הגסטרות סיע במעשה".

ו. המעשה עצמו, עשיית עגל, מוזר ומגונה בעינינו, כי בזמנו בטלה עבודת-התמונות אצל רוב האומות. אולם בדור ההוא היה מעשה כזה מקובל, "כי כל האומות עבדו תמונות"; ואילו במקום עגל היו בונים להם בית מיוחד לעבודת האל, דבר שלא היה מקובל בזמנם, או בזמן מלכי-ישראל כשאיסור הבמות היה תקף, לא היה הדבר נחשב בעינינו כחטא כי אף אנו בונים לנו בתי-תפילה, ועל-ידי כך חושבים שאנו מגדילים ומפארים שמו של האל.

מתוך מבט בפרספקטיבה היסטורית ומתוך הכנת הפסיכולוגיה של ההמון מגיע ריה"ל ללימוד סנגוריה מוחלטת על העם, דבר שהתורה עצמה לא עשתה. להיפך, האל אמר אל משה: "רד כי שחת עמך ... סרו מהר מן הדרך אשר צויתם ... ראיתי את העם הזה והנה עם-קשה-ערף הוא" ואף רצה לכלותם¹⁰. גם משה רבינו לא למד סנגוריה על העם, אלא התפלל למענו בגלל כבוד שם אלהים בעולם.

7 "כווריי", מאמר א', צ"ג.
8 שמות ל"ב, כח.
9 "כווריי", מאמר א', צ"ג.
10 שמות ל"ב, ז-י.

[3]

ש. ויס בליט

"למה יאמרו מצרים לאמר וברעה הוציאם להרג אותם בהרים" ¹¹. וכאמור, אף חז"ל בחלקם ראו במעשה העגל מעשה-חטא חמור ביותר שרישומו ניכר לדורות. בדברי ריה"ל כאן ניכרת אהבתו הגדולה לעמו, ונטייתו להראותו גדול ומיוחד מיתר האומות ולא דל-ערך ומושפל, כפי שנראה מצבו האמיתי בדורו של ריה"ל לעיני האומות — וכותרת המשנה לשם הספר "הוא ספר תשובות לטענות נגד הדת המשפלת והבאת ראיות להגנה עליה" תוכיח — ואכן, לדעת ריה"ל לא רק שמיחד הוא עם זה מן האומות בבחירתו האלהית, אלא מהווה הוא אף לב בגוף האומות. "ישראל באומות הם בבחינת הלב באברים" ¹². הלב כבד חלאים מכל האברים ורב בריאות מכולם. האומה הישראלית רגישה, כמו הלב, יותר מכל איבר אחר שבגוף למחלות שונות; ויחד עם זאת היא גם הבריאה שבכולן. הלב הוא הרגיש והפגיע ביותר בין האברים, כי כל האגה וכל צרה וכל תנועה או הרגשה הפוקדות את הגוף, באיזה חלק שהוא, משתקפות בלב. אך רגישות זו היא אף הסיבה לבריאותו. כי לא תתכן כל הצטברות של מחלה אצלו. אם תצטבר — צפוי הוא לכליון. "היתכן כי תתעכב בלב לזה רעה אשר תגרום לו דלקת או סרטן ... כאשר תתעכב פעמים בשאר האברים? דבר כזה לא יתכן כי גם בפחות מזה יבוא המות... אם כן הרגשת הלב ותחושתו הן הגורמות לו את רב חלאיו והן הן הסבה להדתותם מעליו בתחילת חדירתם לפני התעכבם" ¹³. והנמשל לכל זה: כל חטא פוגם באומה ועליו באה תגובתו המידית של אלהים, העונש, — כך באה מגפה מיד לאחר חטא העגל — אך יחד עם זאת אין האל מניח לחטאים להצטבר, דבר שהיה מביא לכליונה של האומה. וזה אחד ההבדלים שבין האומה הישראלית לאומות העולם, ואחד ההסברים לקיומה הנצחי. מאחר שהאל פוקד עוונותיה מיד, כדבר הנאמר "מוחל לעוונות עמו, מעביר ראשון ראשון" ¹⁴, היא זכאית תמיד. ושלא כמו יחסו של האל לאו"ה המתבטא בפסוק: "כי לא שלם עון האמורי עד הנה" ¹⁵ "אשר על כן הניחם עד שגבר עליהם חלי עוונותיהם והמיתם". האומה הישראלית אמנם נצחית, אך סובלת. כי בחקותה מעשי הגויים יחולו בה החטאים, כמרומה, לדעת ריה"ל, בפסוק "ויתערבו בגוים וילמדו ממעשיהם" ¹⁶, ובעטין של נסיבות היסטוריות בהן נמצאת האומה למעשה. "אנחנו נתונים בצרה עת העולם כולו במנוחה ורוחה", ומבחינה זו הולם את מצב האומה פרקו של ישעיה על עבד ה', כשהפסוק הבולט בו לעינינו כאן "אכן חלינו הוא נשא ומכאובינו סבלם" ¹⁷. אך היסורים באים, לדעת ריה"ל, למרק עוונות ולזכך את הטהורים מתוכנו כדי שידבק בנו הענין האלהי — זה היחס המיוחד שיש לאל לעם-ישראל — המתבטא בהיותו בארצו, בנבואה; ובהיותו בגלות, בהמצא השכינה עמו.

חטא העגל הוא, לדעת ריה"ל, רק אפיוודה אחת בחיי האומה בדרכה לארץ-ישראל, עליו קבלה את ענשה מיד, ורישומו אינו ניכר יותר מרישומם של חטאים אחרים שהיו לאומה.

13 שם שם, מ'—מ"ב.

12 "כוזרי", מאמר ב', ל"ו.

11 שם שם, יב.

14 בתפילת ראש השנה, עפ"י בבלי, ר"ה דף י"ז, ע"א.

15 בראשית ט"ו, טז.

17 ישעיה נ"ג, ד.

16 תהלים ק"ו, לה.